

CONSTANTIN STOENESCU

Cuprins

Cuvânt înainte / 9

Partea I. Etica mediului ca proiect teoretic / 11

1. Clarificări conceptuale / 11

1.1. Introducere / 11

1.1.1. De la miliardismul ecologistilor la filosofia de mare / 11

1.1.2. Etica mediului / 12

1.1.3. Către o etică a mediului / 12

1.1.4. Concluzii / 12

2. Argumente rezonabile și întâmpinări critice / 27

2.1. Examinarea eticii moraliste / 27

2.2. O problemă de meta-etică: „simțul morții” și „sensibilitate morală” / 32

2.3. Resurrexistă ideea de valoare intrinsecă / 38

2.4. Principiul de incluziune și ierarhie latrăsecară / 46

3. Către o medie teoretică / 49

3.1. Structuri argumentative / 49

3.1.1. Descriptiv și normativ / 50

3.1.2. Problema demarcativă / 53

3.1.3. Problema criteriului / 56

3.1.4. Argumentul ignoranței / 61

3.1.5. Argumentul „pauzei abdicative” / 63

3.1.6. Argumentul bazat pe valoarea autonomă a întregului / 65

3.2. Individualism și holism în etica mediului / 66

3.2.1. Sursele științifice ale holismului / 66

3.2.2. Șapte așteptări ale holismului / 68

3.2.3. Către o teorie de inspirație holistă / 70

3.3. Antropocentrism, ecocentrism, biocentrism / 71

3.3.1. Antropocentrism și ecocentrism / 71

3.3.2. Este antropocentrismul inevitabil? / 76

3.3.3. Fascinația biocentrismului / 84

4. Argumente pentru etica mediului / 85

INSTITUTUL EUROPEAN

2016

Cuprins

Cuvânt-înainte / 9

Partea I. Etica mediului ca proiect teoretic / 11

1. Clarificări conceptuale / 11

1.1. Introducere / 11

1.1.1. *De la militantismul ecologiștilor la filosofii de meserie* / 11

1.1.2. *Conștiința ecologistă* / 15

1.1.3. *Constituirea eticii mediului* / 18

1.1.4. *Noutatea eticii mediului* / 22

2. Reconsiderarea sferei moralității / 27

2.1. *Extinderea sferei moralității* / 27

2.2. *O problemă de meta-etică: „statut moral” și „însemnătate morală”* / 32

2.3. *Resurecția ideii de valoare intrinsecă* / 38

2.4. *Principiul de incluziune și ierarhia intereselor* / 46

3. Câteva medieri teoretice / 49

3.1. Structuri argumentative / 49

3.1.1. *Descriptiv și normativ* / 50

3.1.2. *Problema demarcației* / 53

3.1.3. *Problema criteriului* / 56

3.1.4. *Argumentul ignoranței* / 61

3.1.5. *Argumentul „pantei alunecoase”* / 63

3.1.6. *Argumentul bazat pe valoarea autonomă a întregilor* / 65

3.2. Individualism și holism în etica mediului / 66

3.2.1. *Sursele științifice ale holismului* / 66

3.2.2. *Sensuri ale holismului* / 68

3.2.3. *Câteva proiecte de inspirație holistă* / 70

3.3. Antropocentrism, ecocentrism, biocentrism / 73

3.3.1. *Antropocentrism și ecocentrism* / 73

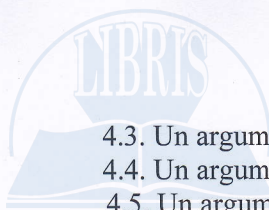
3.3.2. *Este antropocentrismul inevitabil?* / 76

3.3.3. *Fascinația biocentrismului* / 84

4. Argumente pentru etica mediului / 88

4.1. *Argumentul valorii intrinseci sau „argumentul ultimului om”* / 89

4.2. *Un argument bazat pe științele vieții* / 92

- 4.3. Un argument utilitarist bazat pe interese / 94
- 4.4. Un argument antropologic bazat pe „diferența ontologică” / 98
- 4.5. Un argument teologic sau bazat pe credințe religioase / 101

Partea a II-a. Paradigme în etica mediului / 107

1. Land Ethic / 107

2. Eliberarea sau drepturile animalelor? / 113

- 2.1. Eliberarea animalelor / 113
- 2.2. Drepturi sau datorii? / 119
- 2.3. Propunerea lui Regan / 124
- 2.4. Minimalismul lui Nozick / 132
- 2.5. Concluzii polemice / 134
- 2.6. Drepturile animalelor *versus* etica holistă a mediului / 139

3. Etica bazată pe datorii / 141

- 3.1. Datorii față de formele de viață / 142
- 3.2. Datorii față de speciile aflate în pericol. Dreptatea între specii / 143
- 3.3. Datorii față de ecosisteme. Viziuni asupra conservării ecosistemelor / 147
- 3.4. Datorii față de peisaje. Natura falsificată / 150
- 3.5. Datorii față de resurse. Dimensiunea temporală / 154

4. Ecologia profundă și etica grijii / 157

- 4.1. Ideea de natură și sensibilitatea romantică / 158
- 4.2. Metafizica „ecologiei profunde” / 162
- 4.3. Etica grijii / 166
- 4.4. O reconciliere: ecologismul și etica virtuții / 169

Partea a III-a. Omul în ecosferă / 173

1. Atitudini față de animale / 173

- 1.1. Vânători și prădători / 173
- 1.2. Experimente pe animale / 176
- 1.3. Animale hibrid / 178
- 1.4. Animale de companie și animale domestice / 180
- 1.5. De ce să fim vegetarieni / 182
- 1.6. Recapitulare. Pro și contra / 183

2. Moduri de viață / 185

- 2.1. Conservare și preservare / 187
- 2.2. Dezvoltarea durabilă / 188
- 2.3. Dreptatea între generații / 192
 - 2.3.1. Rawls despre principiul economisirii / 192
 - 2.3.2. Controverse și aprofundări / 196
- 2.4. Principiile unui mod de viață ecologic / 203
 - 2.4.1. Ecologismul ca mod de viață / 203

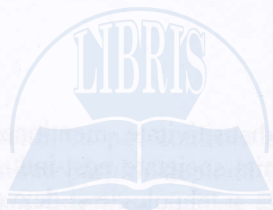
- 2.4.2. *Precauție, subsidiaritate, non-reciprocitate* / 205
- 2.5. Proiecte politice / 208
- 2.6. Ecofeminism / 212
- 2.7. Ecologie radicală și eco-terorism / 215
- 2.8. Norme juridice și coduri etice / 216
- 3. Etica mediului ca etică globală / 219**
 - 3.1. Ideea unei etici globale / 219
 - 3.2. Etica globală și mediul înconjurător / 222
 - 3.3. Etica mediului și globalizarea / 225
 - 3.4. Guvernul mondial / 227

Anexă. Studiu de caz: Roșia Montană – câștiguri imediate sau dezvoltare durabilă? / 229

Bibliografie / 233

Abstract / 245

Résumé / 247

Partea I

Etica mediului ca proiect teoretic

1. Clarificări conceptuale

1.1. Introducere

1.1.1. *De la militantismul ecologiștilor la filosofii de meserie*

Protejarea mediului înconjurător este o temă relativ recentă în conștiința publică, la nivelul mass-media și al discursului public, chiar dacă natura ca atare nu a lipsit niciodată, de la începuturile culturii europene, din preocupările intelectuale, atât în privința cunoașterii ei fenomenale, cât și a exprimării unei atitudini. Neîndoielnic, dezbateră teoretică despre protejarea mediului înconjurător a căpătat consistență pe măsură ce în medii dintre cele mai diverse, de la comunitatea științifică la grupuri ale societății civile, a început să se vorbească din ce în ce mai intens despre începuturile unei crize ecologice, înțeleasă, în primul rând, ca o multiplicare a fenomenelor care aduc prejudicii naturii și care, prin aceasta, influențează negativ bunăstarea oamenilor și calitatea vieții, inclusiv starea de sănătate, și care, mai mult decât atât, în unele versiuni radicale, ar pune în pericol, eventual chiar în mod ireversibil, viitorul planetei. Această criză ecologică poate fi înțeleasă și drept o criză a conceptelor folosite de om pentru a se referi la natură și chiar a concepțiilor dominante despre natură. Drept urmare, această dezbateră despre mediul natural este o oportunitate pentru a pune întrebări filosofice fundamentale.

Drumul teoretic ce duce spre etica mediului nu poate fi separat de anumite schimbări de atitudine la nivelul societății civile și al comunității științifice, dar nici de începutul unor modificări de strategie în discursul politic și în politicile publice. Cred că o explicație prin cauze și ocazii favorabile care au creat o rețea contextuală specifică este preferabilă oricărei alte ipoteze. În cele din urmă, apariția precupărilor pentru protecția mediului și a interesului pentru redefinirea moralității, astfel încât discursul despre o etică a mediului să capete sens, sunt construcții sociale. Drept urmare, din pluralitatea de factori care au influențat acest proces al constituirii eticii mediului îi voi identifica pe aceia care au avut capacitate de generare și care, prin efectele lor, induse la diverse niveluri ale societății, au făcut

diferența. Într-o enumerare ce nu poate pretinde exhaustivitate, menționez dezvoltarea generală a societății și trecerea la așa-numita societate post-industrială, intrarea într-o nouă etapă a interacțiunii dintre știință și tehnologie și dezvoltarea unor noi științe de frontieră, dar și constituirea unui spațiu de reflecție filosofică și analiză critică asupra noilor puncte de contact dintre cercetare și dezvoltare, apariția unor noi mișcări sociale, unele de tip protestatar, orientate spre alte valori decât cele tradiționale, și, drept urmare, reconsiderarea discursului politic și punerea în discuție a priorităților, în fine, o nouă ambianță culturală, caracterizată atât prin depășirea modernității în direcția unei diversități post-moderne, cât și prin recuperarea unor teme și atitudini ieșite din uzul cotidian, așa cum ar fi reconsiderarea atitudinii față de natură într-un *topos* al sensibilității și emotivității. Toți acești factori fuzionează într-un amestec ce atinge masa critică începând cu anii '60 ai secolului trecut, moment de la care discursul despre mediul înconjurător devine unul explicit și începe să fie asumat de diverse persoane, instituții și organizații. În scurt timp, la începutul anilor '70 ai secolului trecut, puteam vorbi deja despre constituirea unei noi viziuni aspra mediului înconjurător, despre o nouă atitudine față de natură, despre o nouă mentalitate și despre constituirea unei noi paradigme de cercetare, exprimată prin recunoașterea locului eticii mediului în matricea academică disciplinară.

Poate cel mai semnificativ moment al acestor începuturi, cel puțin în opinia mea, îl reprezintă apariția în anul 1962 a cărții *O primăvară tăcută* a biologului marin Rachel Carson¹. Aceasta observase direct efectele pesticidelor asupra sănătății omului. De exemplu, potrivit cercetărilor sale, ireproșabile din punct de vedere științific, asupra *Clear Lake* din California, reziduurile de DDT s-au acumulat, de-a lungul anilor, la toate nivelele lanțului trofic, mai întâi în plancton, apoi, ca urmare a consumării acestuia, în pește, după aceea în păsări. Utilizarea DDT-ului ca insecticid, a arătat Carson, duce la efecte grave, pe termen lung, asupra sănătății oamenilor. Substanțele chimice nu deosebesc între așa-zise numite insecte *bune* și insecte *rele*, ci ucid neselectiv și produc mutații la nivelul speciilor.

Cartea se deschide cu o fabulă care atrage atenția asupra efectelor dramatice ale folosirii substanțelor chimice. Carson descrie venirea unei primăveri lipsită de trezirea la viață a naturii, de zumzetul insectelor, de agitația păsărelelor și de bogăția coloristică a florilor, dezastru ecologic previzibil într-un viitor apropiat.

Cartea lui Rachel Carson este un moment de răscruce deoarece, prin ideile pe care le conține, conturează spectrul complet al problemelor legate de mediul înconjurător, de la necesitatea orientării cercetării științifice asupra diverselor efecte ale proceselor industriale la nevoia unei atitudini civice militante. Dintre ideile critice din lucrare pe care le vom regăsi atât imediat, cât și pe termen lung în dezbaterile publice le menționez pe următoarele:

¹ Rachel Carson, *Silent Spring*, Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 2002.

- Oamenii nu pot controla natura ca întreg, ci, eventual, părți ale ei. Supraviețuirea părților depinde însă de sănătatea întregului sistem al lumii vii. Viziunea sistemică, holistă, va deveni, așa cum vom vedea, o componentă fundamentală a schimbării modului de a gândi.
- Industrializarea, în special industria chimică, are un impact negativ din ce în ce mai puternic asupra mediului înconjurător. Dezvoltarea industrială aduce beneficii și asigură o îmbunătățire a condițiilor de viață, dar nu trebuie neglijate efectele activităților industriale asupra mediului înconjurător.
- Pesticidele și erbicidele poluează natura și, în același timp, prin toxinele pe care le conțin, au o influență negativă asupra corpului omenesc. Este necesară o mai bună cunoaștere a efectelor secundare și pe termen lung ale diferitelor substanțe chimice asupra sănătății oamenilor.
- Cetățenii nu ar trebui să aibă încredere în promisiunile corporațiilor și ale guvernelor cu privire la faptul că acestea lucrează în interes cetățenesc, ci ar trebui să reacționeze pentru a vedea dacă nu cumva sunt înșelați. Interesele economice și centrarea pe profit a corporațiilor trebuie contracarate printr-o atitudine civică militantă, prin reacție și protest.
- Să fim atenți și să nu acceptăm folosirea substanțelor chimice doar pentru că ele sunt legale, profitabile pentru companii și prezentate ca un semn al progresului științific. Falsei conștiințe formată prin ideologie, propagandă și manipulare trebuie să-i opunem o conștiință ecologistă.

Ca om de știință, Carson propune un control natural asupra ecosistemelor prin folosirea unor mijloace precum introducerea de prădători, sterilizarea anumitor populații de insecte în scopul reducerii lor, utilizarea de capcane naturale și a ultrasunetelor. Nu insist aici asupra valabilității acestor soluții, ci atrag atenția doar asupra chestiunii de principiu a folosirii unor proceduri naturiste, proprii naturii, în asigurarea echilibrelor naturale.

În fine, ca pionier al militantismului ecologist, pornind de la o idee a lui Jean Rostand, Carson vorbește despre obligația guvernelor și a instituțiilor statului de a ni se asigura dreptul de a cunoaște cum stau lucrurile. Obligația de a suporta ne dă dreptul de a ști. Faptul că suntem victime ale folosirii substanțelor chimice ne dă dreptul să devenim parte într-o discuție despre dreptul altora de a folosi substanțe care produc efecte și asupra noastră. Acest tip de revendicare este punctul de pornire în obținerea dreptului cetățenilor de a fi informați cu privire la starea mediului natural, de a fi consultați în cazul implementării unor proiecte economice cu impact asupra mediului și de a avea, în caz de nevoie, acces în justiție pentru apărarea mediului înconjurător.

În aceiași ani '60 ai secolului trecut tinerii din SUA și Europa de Vest au dezvoltat o nouă versiune a sentimentului romantic al naturii sub forma practicării reîntoarcerii la natură. Această schimbare trebuie corelată cu tendința generală a acelei perioade de contestare a valorilor societății industriale, inclu-

siv cu mișcări culturale alternative, de la primii reprezentanți ai generației *beat* la valul de nonconformism de tip *hippie*, cu manifestări specifice în literatură și artă, mai cu seamă în unele domenii cu efecte profunde în cultura populară, așa cum a fost cazul cinematografiei și al muzicii rock și folk. Sentimentul romantic al naturii fusese perceput în cultura occidentală drept irațional, utopic, în contradicție cu ideea de progres. Tinerii asociază reîntoarcerea la natură cu sentimentul de opresiune într-o lume artificială, înstrăinată, abstractă. Ei revendică natura într-un mod personal și profund. Revendicarea apare îndeosebi în mediile urbane tehnicizate, industrializate, birocratizate și contrastează puternic cu ideologia dominantă a unui progres manifestat prin luarea în posesie de către civilizația umană, prin mijloace tehnologice, a întregii planete. Raționamentul dominant al ideologiei progresului tehnologic este o continuare a celui conturat la începuturile modernității, o dată cu dezvoltarea științei moderne, a aplicațiilor ei tehnologice și a descoperirilor geografice. Omul, în general, este cuceritorul naturii, iar omul occidental, ca un caz special, oarecum privilegiat, cucerește și exploatează. Într-un fel, aceasta este ideologia conchistadorilor, a lui Cortés și Pizarro. Romantismul cultural a fost mai degrabă o reacție poetică, o formă de evaziune și inadaptare, pe când noile mișcări angrenează grupuri semnificative ale societății, intelectuali și artiști cu rol de transmițători ai sensului, lideri ai societății civile. Așadar, consider că apariția preocupărilor pentru protecția mediului și, în cele din urmă, constituirea eticii mediului, trebuie înțelese ca un fenomen social și cultural complex.

Nu trebuie ignorat activismul social care însoțește comunicarea și difuziunea acestor idei. Știrile despre cazuri de poluare industrială ca efect al proceselor tehnologice sau despre accidente ecologice încep să devină de interes public și sunt urmate de exprimarea îngrijorării de către comunitățile afectate și de către unii lideri de opinie. La nivelul opiniei publice încep să fie exprimate proteste, urmate apoi de manifestații în care se formulează revendicări. Poate cel mai bun exemplu al trecerii de la dezbateri la activități militante consacrate protecției mediului îl reprezintă mediul universitar american de la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut. Liderii unor organizații ecologiste incipiente au inițiativa unei manifestații de amploare care să atragă atenția asupra necesității protejării planetei. La ideee se aliază din ce în ce mai mulți lideri de opinie, chiar și unii politicieni, astfel încât în anul 1972, pe 22 aprilie, pe străzile New York-ului se desfășoară prima manifestație consacrată Zilei Pământului, devenită ulterior tradițională în întreaga lume. Succesul acestei inițiative era semnul evident că cetățenii sunt pregătiți să-și asume un asemenea proiect public de schimbare a politicilor de dezvoltare.

Din ce în ce mai mulți intelectuali, de la oamenii de știință la filosofi, se situează pe poziții critice și remarcă abordarea unilaterală dominantă în diversele politici publice, bazată exclusiv pe calcule utilitariste și de eficiență economică și propun o altă perspectivă, bazată pe luarea în considerare a capacității de su-

portabilitate a planetei. Încă de la sfârșitul anilor '60, simultan cu identificarea unor cazuri flagrante de poluare industrială sau de distrugere intenționată a unor habitate, încep să fie făcute profeții negative, unele apocaliptice, privind dezastrul la care ar duce continuarea tendințelor de creștere industrială prin exploatarea intensivă a resurselor naturale. Poate cea mai bună expresie a acestor preocupări o reprezintă apariția în anul 1972 a Raportului Clubului de la Roma, *Limitele creșterii*¹, în care problemele creșterii economice sunt analizate la scară planeară, iar concluzia a fost că o creștere de tip exponențial nu poate fi susținută de resursele de care dispunem. Acest tip de analiză sistemică pe baza unui model matematic care permite simularea efectelor păstrării unor tendințe sau ale variației lor va fi utilizat pe scară largă în viitor în elaborarea a numeroase prognoze asupra evoluției economiei la nivel mondial. Concluzia autorilor a fost confirmată și întărită ulterior de alte studii. Efectul a fost o schimbare radicală la nivelul conceperii strategiilor de dezvoltare, iar la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut începe deja să se vorbească despre modelul dezvoltării durabile. La nivel metaforic, individualismul este surclasat de viziunea colectivistă a destinului comun: suntem cu toții în aceeași barcă, ori poate chiar mai rău, dacă nu cumva barca în care ne aflăm este o barcă de salvare.

1.1.2. Conștiința ecologistă

În intervalul dintre sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 ai secolului trecut se produce joncțiunea dintre ecologia științifică și conștientizarea faptului că mediul natural se degradează, ceea ce are drept consecință stabilirea legăturii dintre ecologie ca știință și conștiința ecologistă. Deși ecologia ca disciplină științifică a fost creată încă de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea de biologul german Ernst Haeckel, iar în 1935 Tansley a propus deja noțiunea de ecosistem, conceptele fundamentale ale ecologiei, noua ei perspectivă teoretică și specificul ei metodologic survin în conștiința publică relativ lent, abia pe fondul resurecției sensibilității față de natură. Indiscutabil, ecologia ca știință și revigorarea sentimentului grijii față de natură se potențează reciproc în conștiința publică într-un echilibru reflexiv. Altfel spus, sentimentul de tip romantic găsește în ecologie ca știință temeiul rațional și împreună cu aceasta duce la formarea unei conștiințe ecologiste. Prin aceasta se afirmă raționalitatea ecologismului atât ca preocupare teoretică, cât și ca o chestiune practică, ce ține de dimensiunea instrumentală a raționalității.

Cercetarea științifică a adus în discuție fenomene de tip nou, caracterizate prin proprietăți biologice:

- organisme sunt sisteme homeostatice;

¹ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, William W. Behrens III, *The Limits of Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books and Potomac Associate, New York, 1972.